

СТУДІЇ

УДК 94 (477)

Юрій Макар

ТРАГІЧНЕ СЕМИДЕСЯТИЛІТТЯ

У матеріалі, підготовленому на основі архівних джерел і спогадів очевидців розкрита трагедія українців Холмщини навесні 1944 р.

Ключові слова: трагедія українців, Холмщина, свідчення, показання очевидців, Сагринь, Турковичі, Новосілки, Городославичі.

Cімдесят років тому відбулася жорстока розправа з ні в чому невинними українцями Холмщини. У березні-травні 1944 р. в тодішньому Грубешівському повіті Люблінського воєводства знищено 52 українських села, разом з їх жителями. Що ж стало приводом до такої, нічим не виправданої розправи, і хто її вчинив? Впродовж усіх десятиліть нас намагаються переконати, що це була відплатна акція за розправу з етнічними поляками на Волині влітку 1943 р. Відразу зауважимо. Те, що сталося тоді з поляками, ніхто не оправдовує. Проте, не підлягає оправданню й те, що сталося і українцями на захід від Бугу, який тепер є прикордонною рікою українсько-польського поєднання.

Дискусії, з приводу взаємної трагедії обох народів під час Другої світової війни тривають обабіч кордону і на науковому, і якщо умісно так сказати, у міжлюдському вимірі. Зближенню позицій обох сторін з цього приводу заважають стереотипи минулого. Впродовж століть українці і поляки були не просто сусіднimi народами, але в багатьох випадках спільно проживали на тих самих теренах. До таких теренів відносилися: Волинь, Галичина, Лемківщина, Холмщина, Підляшшя, Полісся. Хто, коли і як мігрував – то широка, цікава проблема, як вимагає окремого дослідження. Між іншим, з цього приводу стосовно Холмщини ще наприкінці XIX ст. здійснив цікаву розвідку видатний польський етнолог Оскар Кольберг, який не лише описав побут і культуру тамтешнього руського люду (українців), але й показав міграцію поляків на схід [1].

На превеликий жаль для українців, впродовж століть у взаєминах з сусідами вони завжди виступали слабшою стороною, поступово втрачали власні етнічні землі, свій національний облік, зрештою не спромоглися створити власної національної державності. В результаті все це призвело до того, що діється тепер в Україні. З позицій сьогодення не доводиться вболівати з приводу втрат у минулому. Варто подбати про надійне збереження наявного.

Відсутність своєї державності впродовж століть спричинила до вироблення в українців почуття нижчої власної вартості у порівнянні з сусіднimi народами (і не лише з ними). Однак, жага її здобути змушувала їх постійно вести боротьбу за неї. Сусіднi народи, які спромоглися створити свої держави, цілком зрозуміло, не були зацікавленi у виникненнi поруч з собою мiцної Української держави. Більше того, багатi українськi землi були постiйним об'єктом зазiхань з їх боку, а самих їх власникiв намагались використовувати як звичайну робочу силу, позбавлену будь-яких національно-політичних, релiгiйних й усiх iнших прав. Українцi ж постiйно пiднiмалися на боротьбу за вiдвоювання вiдiбраних прав,

чим заслужили на клеймо різунів, які невідомо звідки звалися на голови добропорядних сусідів.

Така в загальних рисах склалася ситуація на українських землях до початку минулого століття, коли українцями лише з третьої спроби вдалося здобути незалежність, але, як виявилося дуже примарну.

Що ж до конкретно українсько-польських взаємин, особливо на між – людському рівні, то пік антагонізму припав на Другу світову війну. Оскільки з того приводу написано і сказано надзвичайно багато обабіч кордону і, як годиться, із взаємними звинуваченнями у причиненні кривди протилежною стороною, хотілося б глянути крізь документи і спогади людей на дуже конкретний факт – події весни 1944 р. у Грубешівському повіті історичної Холмщини. Три роки тому Редколегія Часопису люб'язно опублікувала добірку документів з Фонду Володимира Кубайовича у Бібліотеці та Архівах Канади, підготовлену мною спільно з доцентом Віталієм Макаром, яка стосується власне тих трагічних подій [2]. Підібрані документи – це свідчення очевидців нелюдської розправи загонів польського збройного підпілля з українськими селянами з єдиною метою – раз і назавжди позбутися автохтонного українського елементу на його ж історичній батьківщині. Жахи весни 1944 р. стали завершальним етапом багаторічних зусиль польської влади ігнорувати наявність у своїй державі громадян непольської національності. А, коли спроба не вдалася, знайшлися інші методи.

Український тижневик у Польщі “Наше слово” нинішньої весни опублікував п’ять статей, підготовлених на згаданих матеріалах, з зауваженням деяких публікацій, а також власних спогадів [3]. Оскільки на Тернопіллі осіла значна кількість депортованих з Польщі протягом 1944–1946 рр. українців, у тому й зі згаданого регіону, то можливо було б цікаво тим, хто ще живий, їх нащадкам, як, зрештою, усім небайдужим до долі власного народу, ознайомитися з тими матеріалами, опрацьованими й для Часопису “Україна–Європа–Світ”. Готуючи матеріали, автор намагався їх систематизувати так, щоб не просто відтворити в людській пам’яті гіркоту трагедії, яка стала з тисячами невинних людей, але й можливо ніколи в майбутньому не допустити повторення подібного між двома народами, котрі в минулому мали й сторінки добросусідських взаємин.

Отже, мною обрано для ілюстрації трагедії весни 1944 р. загибель чотирьох українських сіл і двох нелюдських розправ, вчинених на тому самому місці протягом короткого часу, так би мовити, на міжсільському терені. Насамперед йдеться про найжахливішу розправу над жителями села Сагринь і мешканцями сусідніх сіл, які там шукали порятунку. Далі мова про сусідні Турковичі – один з найважливіших духовних центрів холмщаків, а також мої рідні Новосілки. окремо виділено велике українське село Городославичі. Його ніколи не спалили, але трагедія мешканців виявилася ще важчою, про що йдеться у відповідному нарисі. Останній матеріал присвячений двом трагедіям на узлісся між селами Потуржин, Витків і Верешин.

Сагринь – втілення трагедії українців в Польщі

Сумна доля колись великого, гарного українського села на Холмщині, що на півдороги між Грубешевом і Тишівцями, справді стала втіленням трагедії українського люду під час Другої світової війни, замешкаленого на теренах Польської держави. 10 березня 1944 р. тут загинуло, за різними даними, від 700 до понад 1000 мешканців самого Сагриня і навколоїшніх сіл, які шукали порятунку там від неминучої смерті у своїх рідних селах.

Загалом кажучи, Друга світова війна залишила по собі важкий, кривавий слід у свідомості переважної більшості народів Європи. Не кажучи про широкі масштабні військові дії, від яких по різних боках фронтів страждали мільйони

європейців, в пам'яті народів закарбувалися назавжди конкретні факти безглазого знищення міст і сіл, разом з їх мешканцями.

Власне таким поселенням, знищеним дотла разом з мешканцями, став Сагринь. Щоправда, його трагедія не була якимось поодиноким випадком. Палали й інші села багатостражданої Холмщини, а за ними й Надсяння, Лемківщини, Підляшшя... Але кількість загиблих у Сагрині у рази перевищує кількість жертв в інших місцевостях. Про трагедію Сагрина багато написано і сказано в Україні, Польщі, на Заході. На превеликий жаль, навіть під час наукових українсько-польських дискусій науковці здебільшого бачать ті кривди, яких їх народові заподіяла противінна сторона, але намагаються не зауважувати кривд, заподіяних їх стороною протилежній. Автор пропонованого матеріалу свідомо не вдається до дискусії – хто розпочав першим, хто кому завдав більшої шкоди, бо це нічого не дасть.

Оскільки саме тепер минає 70 років трагедії Сагрина, як зрештою, ще понад півсотні сіл тодішнього Грубешівського повіту, то мені хотілося б проілюструвати події 10 березня 1944 р. в Сагрині свідченнями очевидців того прояву етнічного геноциду стосовно автохтонів Холмської землі. Свідченнями, почертнутими з фонду Володимира Кубайовича, який зберігається у державному архіві Канади в Оттаві. Тепер установа носить назву Бібліотека і Архіви Канади (Library and Archives Canada). У справах фонду зберігаються протоколи, складені на підставі зізнань очевидців трагічних подій весни 1944 р. в Грубешівському Українському допомоговому комітеті (УДК) [4].

Отже, переді мною низка зізнань тих, хто пережив страхіття Сагрина. Візьмемо до рук перших два з них. Вони належать священикам Василеві Ляшенкові [5] та Михайлові Скабові [6]. Отець Василь у той час був настоятелем православного храму в Сагрині. Свої зізнання склав у Грубешівському УДК 13 березня, тобто через кілька діб після страхітливої, нічим не віправданої розправи над вірянами його приходу. Ось що повідомив духівник у своєму зізнанні: “Дня 9.3.1944 р. о год. 16 польські бандити спалили село Мяке та вбили людей. В Сагрині люди пильнувалися до год. 2 над ранком, потім багато пішло спати, думаючи, що вже не буде нападу. Я рівно ж пішов спати з родиною. Збудили мене стріли, я вибіг на двір і побачив, що в повітрі літали запальні кулі й було чути стрілянину... Я вбіг до помешкання та сказав родині та присутнім 3 жінкам та 1 мужчині, щоб втікали до пивниці”. А далі отець Василь повідомив, що нападники знайшли криївку, змусили всіх вийти з неї. Він якимось чином врятувався, почав шукати дружину з донькою, які не були в пивниці. Йому довелося чути команди керівників нападників. Село палало... Люди гинули. Дружину і доню отець знайшов наступного ранку, про що повідомив у своєму зізнанні: “Мою дружину здибав я під сагринецьким лісом задушену, а потім перестрілену в голову. Дитину рівно ж вбито та переломано одну руку” (тут і в інших місцях цитування дослівні, без правок).

Інший духівник, отець Михайло Скаб, склав свої зізнання у формі рапорту до Холмської консистарої 18 березня. В ньому він спробував подати якісь узагальнення трагедії. Зокрема, він зазначив, що 10 березня о четвертій годині ранку на Сагринь напав великий польський загін, близько 500 осіб. І далі: “Обступивши ціле село довкола, з віддалі 200 м запальними кулями запалили ціле село, крім одної невеличкої колонії, що має 20 хат. Село боронилося пів години, однак коли повстас в селі огонь, зробилось велике замішання і оборона мусила відступати, бо мала всього 60 крісів, а бандити біля 50 скорострілів, крім яких 450 крісів”. Далі священик повідомляє, що підпалили церкву, приходські будинки та оселі селян. А парафія налічувала понад 300 господарств, з яких під час нападу згоріло 280. По гарячих слідах отець підрахував, що “в Сагрині загинуло від 600 до 700 людей” і навіть зазначив, що корінних мешканців села

протягом перших днів після розправи встигли поховати понад 200, а також близько 300 з тих, хто шукав порятунку в Сагрині. За його даними, “до Сагриня з’їздилися на ніч задля безпеки люди з М’ягкого, Пасіки, Теребіня, Модриня, Майдану, так що кожної ночі Сагринь був все чужинцями [тобто жителями з навколошніх сіл. – Ю. М.] переповнений. Кілько їх загинуло, ще не знати”.

Серед свідчень очевидців того прояву геноциду холмської людності є показання тих, хто дивом залишився живим – чоловіків, жінок і навіть дітей. Ось що сказала 14 березня в Грубешівському УДК 15-літня Ніна Войтович [7]: “Коли почали стріляти і палити село, то ми почали втікати... Втікали ми в сторону ліса, до Теребіня. Ми вже були близько ліса і побачили, що ми окруженні... ми почали проситися, щоб нас не били. Мама пізнала 5 поляків і почала їх просити: “Ой що я тобі винна, пане Марцоля?...” Тоді цей Марцоля застрілив маму... тато зачав тікати, за татом побіг Марцоля і інші. Ми зачали плакати над мамою, тоді прийшли до нас двох... і повели нас до ліса... А потім один сказав до другого: “А пусьцьми їх, а тамтим повсюм, же забіте”. І вернулися, а ми пішли до Грубешева, через Модринську колонію, Модринець, Черничин. До сьогодні тато не вернув”.

21 квітня зізнання в Грубешівському УДК склала мешканка Сагриня Анастасія Шуфель [8], яка також розпочала свою розповідь від четвертої години ранку 10 березня. У своєму зізнанні вона розповіла про трагедію своєї родини, яка сковалася у схроні біля хати. Нападники змусили вийти з нього усіх, хто там переховувався – батька і маму Анастасії, родича чоловіка, сусіда, комірницю, 80-літню бабусю з дворічною онучкою і саму Анастасію з 12-літньою доночкою. Коли всі вийшли зі схрону, “бандити стрілили в моого батька, який скоро сконав, потім в мою маму. Після мами вбили кузина моого чоловіка, а сусід спів втікти.

Тепер приступили до моєї дівчини, яка кинулась мені на шию, просила простити їй все. Цілуvala мене, просила прощати батька. Ще раз звернулася до бандитів і просила помилування. На цей раз дісталася кулю в шию. Я кинулась її рятувати, але бандити стріляли в мене. Дісталася я три кулі, дві в рамя, одну в пальці. Дівчина сконала скоро. Банда думала, що зі мною кінець і кинулася до бабусі. Вбили її, дитини не зачіпали. Коли з нами покінчили, запалили хату й пішли”. Пораненій вдалося дістатися схрону. Щоб усунути сліди крові, які залишала, вона “дряпала нігтями землю і засипала їх”. Згодом повернулися нападники, “вбили дитину, яка була під опікою бабусі, і добили стареньку бабусю”. Отакий підсумок розповіді Анастасії Шуфель.

Ще одне зізнання складене 26 квітня в Грубешівському УДК 28-літньою мешканкою Сагриня Ольгою Шидловською [9]. Її показання, як і багатьох інших очевидців, починаються словами: “дня 10.03.1944 р. рано біля четвертої години побачила я, що село горить і сильно стріляють запальними кулями”. А далі вона “зібрала свої діти, Софію, літ 9, Марію, літ 3, Анну, літ 6, і старого батька, літ 69 і сковалася до зовсім знищеного льоху”. Звідти очевидиця бачила, як напали на її “сусідку Марію Носаль і вбили її, віддаючи до неї три стріли. Хотіли кинути ще Марію Носаль у вогонь, але один з них сказав, що вона і так згорить. Дитина Марії Носаль – Єфросина, літ 7, почувши, що мати її вже вбита, почала дуже кричати. Була вона в схроні. Бандити підійшли до схрону і наказали вилазити зі сковища, проклинаючи. Вилізло троє: Тимошук Антоніна, Євстафій Тимошук і Ліда Тимошук. Всіх їх бандити постріляли. Пізніше трупи їх погоріли, а рештки поростягали свині. В цьому самому схроні було ще 7 чоловік. Бандити наказували, щоб вилазити, але ніхто не показався. Бандити кинули у схрон гранату, яка ранила двох людей. Бандити ще довший час були біля сковища і розмовляли поміж собою. Були певні, що в схроні граната всіх побила... Після цього вийшли на дорогу і приглядалися до нашого льоху, але якось нічого не робили”. Як далі зізнала Ольга Шидловська, до них підійшов якийсь зверхник,

обляв їх брутално й наказав “паліць і біць”, а попередньо “добже шукаць по льохах і схronах”. Він же підпалив хату Шидловських. Серед нападників Шидловська упізнала двох сусідів-колоністів, які також постійно кричали “біць і паліць”. За її словами, у схроні родини Яцюка вбили 15 осіб. Вона зі своєї криївки чула, що там твориться, як “6-літній хлопець просив, щоб його вбили. Казав: “моя мама не живе, і я не хочу жити”. За проводирів, які б показували місця скованок сагринців нападникам, останні використовували двох місцевих хлопчаків-поляків 14 і 12 років, обіцяючи їм при тому “добру заплату”. Таким чином вивідали ще декілька криївок, вбивши там людей.

Перелік подібних свідчень можна б продовжувати довго, бо в нашому розпорядженні, завдяки наданню копій документів Бібліотекою і Архівами Канади, є чимало. Однак, і наведених прикладів очевидно достатньо. Хотів би лише дещо додати з Архіву моєї родини [10]. В одному із зізнань вище згадувалася сагринська родина Тимошуків. З неї походила Євгенія, яка вийшла заміж за двоюрідного брата моєgo батька Івана, Ростислава Макара, мешканця села Телятин Томашівського (під час війни – Грубешівського) повіту.

Отже, Євгенія Макар (Тимошук) на початку березня 1944 р. зібралася на декілька днів до Сагриня, щоб погостювати у батьків та, зрештою, у своєї численної родини. Час був дуже неспокійний, що підсилювалося напливом ще з осені минулого року польських біженців з Волині. Про волинські події літа 1943 р. і трагедію тамтешніх поляків читач добре знає. Автор цих рядків ніяким чином не оправдовує дій українського підпілля. Про це дуже багато сказано і написано обабіч кордону. Разом з тим, не підлягає виправданню те, що вчинили польські загони на Холмщині.

Повернемося, однак, до долі Євгенії Макар. На її нещастя, візит до рідного Сагриня коштував їй життя. У самому Сагрині вона не загинула. Проте її стортурено і залишено повільно в муках помирати. Ще живу її наступного дня доставлено до шпиталю в Грубешеві, де вона через кілька днів померла. Похована, на відміну від своїх родичів і багатьох сагринців та мешканців навколошніх сіл, на міському православному цвинтарі. А її син Олександр, якому заледве виповнився один рік, так і не запам'ятав рідного обличчя.

Мені доводилося неодноразово зустрічатися з митрополитом Української православної (раніше – греко-православної) церкви Канади Андреєм (в миру – Григорій Метюк), який походив з Грубешівщини, там же ніс Слово Боже до вірних. Остання наша зустріч мала місце у Вінніпезі влітку 1983 р. Відбулася тривала розмова про гірку долю наших земляків. Трагедія Сагриня не обійшла і його родини.

Закінчуочи сумну розповідь про те, що сталося з великим, заможним українським селом Сагринем 70 років тому, хотів би низько схилити голову перед невинними жертвами. Нічим не виправдана розправа над автохтонами Холмської землі навесні 1944 р. стосується 52 сіл лише на Грубешівщині. В її результаті позбавили життя не одну тисячу людей. А трагедія Сагриня стала уособленням трагедії усіх холмщаків тієї страхітливої весни.

Турковичі – святе для холмщаків місце

Як священну реліквію зберігаю образок Турковицької Божої Матері, по-іншому – Турковицьку Чудотворну Ікону, придбану моєю покійною матір'ю на одпусті – щорічному величному святі 15 липня. Зберегла вона образок, незважаючи на нескінченні переїзди і переселення 1944-1950 рр., втрату майна і навіть документів. Вже йде другий десяток років, як не стало матері, але реставрована Ікона, хоч і невеликих розмірів, на чільному місці в нашему домі.

Вперше мені з батьком і матір'ю пощастило потрапити на Турковицьке свято в липні 1942 р.. Від наших Новосілок, звідки я родом, навпростець, сільськими

дорогами, відстань до Туркович не перевищувала півтори десятків кілометрів. В моїй дитячій пам'яті тоді закарбувалась не лише велич урочистостей, але й гордість за мій рідний край. На жаль, наступна зустріч з Турковичами відбулась через багато десятиліть і далеко не у святковій атмосфері.

Проте я мав щастя зустрічатися, щоправда далеко від рідного краю, в Канаді, з земляками-холмщаками – людьми різних професій, у тому числі й священиками, доля яких занесла за океан. Найбільш змістовними виявилися мої зустрічі з митрополитом Української православної церкви Канади Андреєм – (Григорієм Метюком) [11], виходцем з Грубешівщини, який мав пряме відношення до Туркович і поблизького Сагриня. До війни він був православним деканом Грубешівського повіту. За часом то співпало з варварською акцією руйнування православних храмів на Холмщині. Отцю Григорію довелося захищати їх від погромів. Зокрема, він розповів про трагедію Турковицького монастиря, яку глибоко переживав протягом усього життя. Владика познайомив мене із тропарем, складеним на честь чудотворного образу Турковицької Божої Матері. Ось його зміст: “О Всепримирюючий наша Мати! Ти Ікону Свою в сиянні дивному православним предкам нашим в селі Турковичі явила еси, і слози над нами, грішними, з пречистого лiku Свого гірко пролила еси. Осяй жорстокі серця наші сиянном любові, щоб ми пролили слози покаяння й достойні були Царства Небесного!”.

Немає потреби описувати тої жахливої трагедії, якої зазнав Турковицький монастир у ході т. зв. Ревіндикаційної акції, про яку розповідав Владика Андрей. Ale попереду ще була не менш страхітлива трагедія, бо вона вже охопила усіх мешканців Туркович, розправа над якими тривала 9-10 березня 1944 р. Вона стала своєрідною прелюдією в рази масштабнішої різні мешканців сусіднього Сагриня, бо спочатку запалали Турковичі.

Що ж сталося з Турковичами? За спогадами їх колишньої мешканки Євгенії Шидловської [12], фізичний терор проти турковичан розпочався щонайменше у 1942 р., бо саме тоді “банди почали нападати і вбивати наших людей”. Далі очевидиця розповідає, що “в лютому 1943 року був убитий Володимир Войтович, відомий активіст, в’язень польського концтабору Береза-Кортузька. В селі Пасіки [сусідньому. – Ю. М.] польські бандити вбили п’ять чоловік родини Боярчуків та три чоловікі Шелепанів, а їхні оселі разом з ними спалили. Йосип Петрук був живцем закопаний біля хати поляка Клоса, що було під лісом”. До речі, ті багатостраждані Пасіки пережили щонайменше три масових погроми – послідовно у 1942, 1943, 1944 рр.

Про напад на Турковичі очевидиця зізнала так: “9 березня польська banda напала на село Турковичі, це було в 1944 році, зранку, о четвертій годині. Пізно вночі бандити повторили свій напад. Село Турковичі було забудовано компактно. З 200 дворів залишилась одна хата. Я втікала в бік річки Гучви, тримаючись жінки з села Вороновичі, яка також тікала з двома дітьми”. Далі пані Євгенія розповідає, що з тою жінкою та її дітьми вона, тоді 14-літня дівчинка, добралася до Вакиєва, де та жінка мала родичів. Там вони перебули до ранку наступного дня. Згадує наша очевидиця, що тоді ж горіли сусідні села Сагринь і Маличі, вочевидь разом з їх мешканцями. За її словами, “до ранку в Турковичах все затихло. Як розвиднілося, ми пішли додому. Підійшовши ближче, побачили жахливу картину”. Її дитячу свідомість та картина вразила. Образ тої масакри, як вона сказала, стоять перед її очима постійно. “На сіножаті, – оповідає вона, – лежали два чоловіки з порубаними обличчями, роздягнені до білизни. Один був вусатий, як мій тато. Я стала плачучи кричати: “Таточки!””. Ale Павло Войтович упізнав у ньому свого дядька Прокопа. Далі з відрубаною головою лежав Антон Лідбович, недалеко від нього лежали застрілені Вербіцькі Олександр і Софія, а також Роман Казимирчук. Багато людей подушилися у сховищах та льохах від диму”.

Крім Євгенії Шидловської, подібні показання склали: п'яти роками старша сестра Софія, Семен Новосад – 1905 року народження і Федір Войтович – 1930 року народження. Власне, ці чотири особи склали список загиблих односельців у ті трагічні дні. Вони пригадали і прізвища 56 осіб, вказавши при цьому, що складений ними список, неповний, бо вони не могли згадати інших прізвищ, хоч людей загинуло тієї трагічної ночі значно більше. Цілком очевидно, що точної кількості загиблих ніхто ніколи не встановить, тим більше тепер, по 70-ти роках трагедії. Але, за різними даними, в Турковичах загинуло від 60 до 80 осіб. В наявних списках, взятих з канадських архівів, видно, що серед замучених переважали чоловіки старшого віку, жінки усіх вікових категорій, а також діти.

Про лихоліття Туркович, як і інших сіл Грубешівського повіту, Український допомоговий комітет у Грубешеві, доносив Українському центральному комітетові у Krakovі. Зокрема в листі від 11 березня 1944 р. [13], тобто по зовсім гарячих (в прямому розумінні) слідах, бо ще догорали рештки сіл і не були прибрані останки обгорілих людей і тварин, Грубешівський УДК писав до Krakova про те, що сталося в Турковичах, Сагрині, М'якому, Шиховичах та інших селах. Фактично напади на ті села відбувалися або одночасно, або з інтервалом від кількох годин до доби. Саме в ці дні постраждав десяток густонаселених українських сіл.

Паралельно з інформаціями Грубешівського УДК до Krakova, до Холмської православної консисторії надходили повідомлення від настоятелів місцевих храмів. Наприклад, у листі до Холмської консисторії настоятель православної парафії у Модрині отець Микола Камінський [14] повідомляв, що внаслідок одночасних бандитських нападів на М'яке, Сагринь, Турковичі, Теребінь, Моложів, Пасіки, Стрижівку повністю або частково зруйновані храми, а в них, як пише священик, “багато побитих людей”. Тобто, напрошується висновок про те, що люди шукали порятунку у храмах. Але вбивць це не зупиняло, бо вони нищили людей разом з храмами.

Тепер мені часто доводиться бувати в місцях мого походження, зустрічатися з місцевими поляками, багатьох з яких знаю особисто. Нормальні люди, нормальні з ними стосунки. Турковичі останній раз відвідав у жовтні минулого року.

Трагедія Новосілок

З лютого до середини травня 1944 р. пройшла хвиля масового терору стосовно українського люду на стародавні Холмській землі, де він проживав споконвіку. В наші дні писати, на тлі тих подій, які відбуваються в Україні та навколо неї, про апогей українсько-польського міжлюдського протистояння, що завершився кривавою різаниною обабіч нинішнього міждержавного кордону, не зовсім просто. Республіка Польща з усіх сил допомагає Україні вирватися із смертельних обіймів ще зовсім недавно “братньої” Росії. Але з історії не викинути сторінок, сповнених в минулому українсько-польським протистоянням, передусім у міжлюдських взаєминах. Хоч, поряд з тим, у нашу спільну історію впродовж століть вписалося чимало сторінок приязні і навіть непідробного братерства в усіх сферах життя.

Ось під таким кутом зору хотілося б розповісти, що 70 років тому трапилося з моїми рідними Новосілками та навколоишніми селами. Насамперед бодай коротко про історію Новосілок. Перша письмова згадка про поселення датується 1472 р., а про місцеву православну церкву – 1564 р. 1830 р. вибудовано муровану греко-католицьку (тоді уніатську) церкву [15]. Остання по Першій світовій війні перейшла до римо-католиків, а православну влітку 1938 р. зруйновано. В ній, щоправда, ще в лютому 1935 р. мене охрестили.

Що ж стосується Другої світової війни, то з її початком в Новосілках відкрилася українська народна школа, поновилася православна парафія і нібито на якийсь час місцеві жителі стали почуватися українцями. Проте, як показало

життя, не надовго. Політика гітлерівських окупантів, як рівно ж радянських визволителів, зводилася до підтримки і роздмухування стану напруги між українцями і поляками, що призвело до подій, які впродовж десятиліть доводиться обом сторонам оплакувати, а принаїдно одна одну звинувачувати в тому, хто ж винен, що не приносить ні кому користі.

1944 рік розпочався з рішучих зусиль польського підпілля будь-яким чином позбутися українців, яких нібито у міжвоєнний час не було, а були лише зрусифіковані поляки. Привід знайшовся – людовбивство поляків на Волині. Цілком зрозуміло – акти винищення людей з обох боків не заслуговують на оправдання. Але, що стосується українців Холмщини, то якби не Волинь, знайшовся б інший привід.

Що ж сталося з моїми Новосілками та іншими навколишніми селами навесні 1944 р.? Щоб відповісти на це питання, дозволю собі зіслатися не лише на власну пам'ять, але й на зізнання кількох людей, складених в Грубешівському Українському допомоговому комітеті і на спогади новосільчанина Євгена Щирби [16], якому зараз 88 років. Проживає він в Луцьку і, на шастя, зберігає, дякувати Богові, здоровий глузд. Отже, Новосілки відносяться до тих півсотні сіл у тодішньому Грубешівському повіті, які фактично перестали існувати. Їх спалили дотла, вимордувавши заоднє місцевих жителів. Під час тих нелюдських розправ за різними даними загинуло до 15 тис. осіб. Новосілки входять до числа п'ятидесяти сіл, де загинула найбільша кількість людей. За різними підрахунками, за ніч на 2 квітня 1944 р. тут загинуло 120–150 мешканців. На відміну від Сагриня, де загинуло людей у рази більше, бо там захисту шукали мешканці навколишніх сіл, і потрапили під масову різню 10 березня, в Новосілках не було ніякої охорони, а всі загиблі були виключно мешканцями цього села.

Наша родина мешкала на колонії, серед поляків, з якими ми жили в добросусідських стосунках. Але десь за місяць до розправи з мешканцями Новосілок ми – мати, я і молодший брат (батько загинув ще у вересні 1943 року) та родина найстаршого материного брата Юрія Свистуна – перебралися тимчасово до сусіднього Телятина, до батьків моого батька. Тому за трагедією рідного села спостерігали з відстані кількох кілометрів.

На час розправи Новосілки налічували, за даними згаданого Євгена Щирби, 280 родин, очевидно стільки ж хат. Поляки у селі не мешкали, а жили на кількох колоніях. Село простяглося вздовж однієї вулиці, завдовжки у 3 км, з прилягаючими закутками. Про те, що сталося з селом та його мешканцями згодом, 5 травня, у своєму зізнанні в Грубешівському УДК мій дядько Юрій Свистун [17] повідомив, що 2 квітня близько 8-ї години вечора польський загін оточив село і розпочав стрілянину. А далі “ходили від хати до хати і запалювали. Хто показався з людей, вбивали... ходили по сковищах, вишукували і вбивали людей”. Нападники “підпалювали будинок і чекали, поки будинок охопить полум’я”. При цьому способові палення багато людей згоріло живцем. Скілька осіб є тяжко поранених”. При нічим невиправданій варварській розправі над мирними новосільчанами мав місце просто страхітливий випадок. На той час настоятелем місцевої церкви був отець Микола Гольц, якого я, як учень місцевої української школи, добре знов, бо він навчав нас Закону Божого, а щодня приходив до школи на ранішню молитву, ходив з нами до поблизького лісу, де ми збиралі лікарські рослини, водив нас до сповіді і причастя. У тривожні дні початку 1944 р. о. Микола разом з римо-католицьким ксьондзом з поблизького Вишнева і розпорядником панського маєтку об’їжджав навколишні села і колонії, закликаючи українців і поляків до взаємного примирення та недопущення кровопролиття. Проте, 2 квітня кудись зник і ксьондз, і керуючий маєтком, а отця Миколу разом з групою вірних нападники зловили. За свідченням Євгена Щирби, в групі було 14 осіб. Над ними, як він пише,

“жорстоко познущались”. Про їх катування свідчило те, що при віднайдені тіл виявилось, що “окремі з них були пов’язані колючим дротом. Священику відрізали вуха, ніс, бороду. Це робили ревні католики”, – заключає Щирба.

Новосілки палали цілу ніч. Тієї ж ночі горіли сусідні Сушів і Потуржин. Відстань між селами була всього декілька кілометрів. Тож мешканці ще не поруйнованих сіл з страхом спостерігали за розправою, замислюючись над тим, коли ж надійде їх черга... Цілком зрозуміло, що не спав і Телятин, де ми знайшли тимчасовий прихисток. Оскільки дідівська оселя була розташована на високому пагорбі, дотепер місцеві поляки називають його “Макарова гура”, то нам добре було видно гігантське вогнище, до нас долинали зойки катованих людей, ревіння худоби, яка горіла в хлівах, долітав попіл і гострий запах горілого.

Далі залишатися в Телятині було небезпечно, про що нас повідомляли польські колоністи. До речі, такі взаємні повідомлення про небезпеку були в ті дні звичним явищем. Отже, через день дядько Юрій Свистун вирішив вивести нас через спалені вже Новосілки і сусідні галицькі Ліски до села Гільче, де він мав знайомого вчителя і де вже рятувалися біженці із спалених холмських сіл. Вирушили ми раненько – троє дорослих, четверо дітей, корова, кобила і дві собаки. Трималися здаля від дороги, щоб не потрапити до рук “людей з лісу”. Рухалися дуже поволі. Дорога до Новосілок зайняла більшу частину дня. Те, що ми застали в рідному селі, виглядало на наслідки пекельного шабашу. Перше, що ми побачили, виглядало як якийсь клунок. А виявилось, що це був труп знаної сільської повитухи, баби Тупалихи, застріленої очевидно під час втечі пострілом у спину.

З кожним кроком просування селом відкривалися все нові і нові сліди вчиненого кривавого злочину. Ніяких вулиць чи закутків села не було вже й в помині. Було лише суцільне згарище, яке ще диміло. В буквальному розумінні, валялися обгорілі останки людей і свійських тварин. Запах суцільної гарі вже почав перемішуватись з запахом від розкладу обгорілих останків людей і тварин. На виході з села ми зустріли двох людей дуже похилого віку, якіо мені не зраджує пам’ять – це 90-літні Пільгуї, які сиділи на колоді біля своєї спаленої хати. Дорослі вирішили трохи перепочити. Те, що розповіли дивом уцілілі люди, підтверджувало побачене нами на власні очі, а згодом, через багато років, я прочитав про це у зізнаннях очевидців того лихоліття, які потрапили до Бібліотеки і Архівів Канади в Оттаві та зберігаються у Фонді Володимира Кубійовича – колишнього професора Ягелонського університету в Krakovі, а під час війни керівника Українського центрального комітету, там же.

На вечір добралися до Лісок. Там ситуація виглядала подібною, але вже не такою страхітливою як в Новосілках, бо село спалили дещо раніше, та й хати не всі погоріли і менше людей загинуло. Проте, й у тих людей, в яких ми заночували, у всіх житлових і нежитлових приміщеннях покотом спали місцеві погорільці і ті, хто врятувався з Новосілок. Наступного дня наш шлях проліг через ліс до згаданого Гільча.

Що ж до Новосілок, то відразу після їх спалення говорили про знищенні не менше 120 їх мешканців. Юрій Свистун у своєму зізнанні вказав, “збитих і попалених є понад 120 осіб”. Євген Щирба пише, що “після тих страшних подій було нараховано 140 загиблих”, а від села, як він зауважив, “одні комини залишалися на місцях помешкань. Де були хліви – спечені тварини, обгорілі дерева, на дорозі розстріляні коні, що вже попоростали [тобто – розпухли. – Ю. М.], сморід, чад, копіті. Якщо є пекло, то мабуть воно не таке страшне, як тодішній вигляд моого села”. На все село, невідомо яким чином, уціліло лише 9 будинків, і то на його околицях.

Розповідь про недолю Новосілок підтверджують й очевидці спалених того самого дня Сушева і Потуржина – сушівський сільський вчитель Костянтин Дідух, який мене вчив кілька місяців, інший мешканець того села Кирило Войтович, мешканці Потуржина Марія Ковалів, Константин Шутовський [18] та інші.

Село не спалили,... але люди загинули

Українські села тієї скорботної весни 1944 р. палили по всій Холмщині. Ні за що гинули люди. Але були й села, яких не спалили. Серед них виявилося й заможне, гарне українське село Городиславичі, що розкинулось обабіч дороги з Томашева до Грубешева неподалік Лашева. Село мало давню багату історію. Перші достовірні відомості про нього датуються початком XV ст., а перша згадка про церкву – 1564 р. В 1905 р. у Городиславичах збудовано нову муровану церкву замість згорілої дерев'яної [19].

Відтворимо долю Городиславич в основному на спогадах уродженця села Олександра Боровика [20], нинішнього мешканця міста Рівного, голови всеукраїнської громадської організації “Конгрес українців Холмщини і Підляшшя”. Пан Олександр з теплотою, а заразом і тugoю, згадує свої рідні Городиславичі, які “мали свою молочарню, тартак, два магазини, активно діяла кооператива. Була справжня українська школа”, в якій він починав здобувати освіту.

Згадуючи про передвоєнні часи, Олександр Боровик пише, що в його селі “не з’являлися кракуси, не було пацифікації, не відчувалось полонізації”. І висловлює припущення: “Здається мені, що в тривожні часи бандитських нападів на українські села наше село вистояло б і його мешканці вбереглись би. Але доля розпорядилася по-іншому – в долю нашого села втрутились німці”.

Мова про горезвісні переселення, затяяні німецькою окупаційною владою восени 1942 р., які фактично продовжувалися до осені наступного року. То був широкомасштабний план звезення на Холмщину етнічних німців з різних європейських країн, які мали б онімечувати край, а для того потрібно було створити “життєвий простір”. Його створення передбачалось здійснити таким чином, щоб заодні поглибити протистояння між поляками та українцями. З цього приводу є й чимало архівних документів, отриманих нами з Бібліотеки і Архівів Канади. На прикладі мешканців багатостражданливих Городиславич можна проілюструвати схему і методи тих переселень.

Процес ретельно описав у своїх спогадах, підготовлених наше прохання, маю на увазі авторський колектив тритомника “Від депортациї до депортациї”, Олександр Боровик. Його родину, як і інших односельців, переселили до села Буковини, що на Білгорайщині, попередньо виселивши звідти поляків, а до Городиславич заселили німців. Ось як наш очевидець запам’ятав нове місце замешкання: “По селу блукали собаки, бігали кролі. Двері домівок були відкриті. В помешканнях збереглося дещо з домашньої утварі. Відчувалось, що зовсім недавно тут жили люди. Було непривітно і підозріло тихо, від чого ставало важко на душі”.

Спокійно переселенці переночували дві ночі, а на третю “почалася стрілянина, запалали хати, над селом стояли крики і зойки людей, усі тікали, хто куди міг”. На ранок “відкрилось страшне видовище. Валялись трупи біля добраючих хат. Віра Левчук лежала з розпоротим животом, Йосип Дишник лежав біля хати напівобгорілий”. Далі пан Боровик перелічує прізвища своїх загиблих односельців. Внаслідок пацифікаційної акції з боку польської бойкви ті з городиславчан, хто залишився живим, розбрелися хто куди. Згодом тільки доходили чутки, хто з них загинув у Жерниках, Лукові, близьких до Городиславич Лашеві і Пинінах тощо.

Після погromу в Буковині родина отця Михайла Боровика, який до того був настятелем православної церкви Чесного Хреста в рідних Городиславичах,

перебралась до поблизької Біщі, але й тут не було спокою, продовжувались напади, серед білого дня вбили місцевого священика отця Ключа. Тому восени 1943 р. родина перебралася до Терногороду, де було відносно спокійніше. Отець Михайло очолив місцевий храм. Проте й тут спокій не був тривалим, бо десь за два тижні після Хрещенських свят 1944 р. настали, – як згадує наш очевидець, – рокові дні і ночі". Ось що мав на увазі тоді ще малолітній Сашко. Одного дня "мати розпалювала грубу, а ми зі старшою сестрою сиділи за столом і грались сірниковими коробками. Раптом до приміщення увірвались три бандити. Той, що був з сокирою, підняв сестру за волосся і прикладав сокиру до шиї. Сестра несамовито заверещала. Другий бандит крикнув: "*Idziemy w drugie rokoje, tam potrzebna siekiera*". Бандит залишив сестру і пішов у другу кімнату, в якій знаходився мій старший брат Микола і тарногородський священик". Скориставшись миттевим замішанням мати з двома дітьми втекла і сховалась з ними у напівзасипаному колодязі, де всі троє просиділи цілу ніч, трясучись від холоду й страху. Коли ж вранці повернулися до будинку, то побачили згарище віднього. Брата Миколу попередньо розділи, щоб не втік, а самі нападники нишпорили по інших кімнатах. Однак Микола, хоч і був роздягнений, таки утік.

Родина Боровиків, як пише Олександр, "залишилась під відкритим небом, без будь-яких засобів до існування". Втрачали вже, крім власного життя, було нічого. Тому Боровики вирішили перебратися до рідних Городиславич. Добрались до поблизького Лашева. Але "переконалися, що й тут життя не буде, бо кожної ночі були напади". Вирішили, що батько, мати, і найменший син Олександр зупиняться в знайомої у Вульці Пукарівській, а двоє старших дітей у Петра Наума в Пинінах. Додому в Городиславичах не могли йти, бо там була німецька комендатура, а господарство Боровиків займав новий власник – німець.

Кілька тижнів Боровики прожили – частина у Вульці Пукарівській, частина в Пинінах. Наблизився Великдень – одне з найбільших християнських свят. Але Великдень 1944 р. виявився для православних холмщаків зовсім не радісно веселим, а навпаки – важко трагічним. Напередодні свята посередині дня "польська банда напала на Пиніни, постріляла багато людей, а потім зібрала тих, котрі залишилися живими" – згадує Олександр Боровик. А його братові Миколі прилюдно відрубали голову. Як згодом родині розповів очевидець тих, м'яко кажучи, подій, мешканець Пинін Леонтій Гмітрук, нападники відрубану голову копали ногами і кричали "*Niech się patrzy bydło, jak się gra w piłkę nożną*". Миколі Боровику виповнилось 22 роки...

Далі зізнання Олександра Боровика: "А через два дні настала Великодня ніч 1944 р. Саме на цю ніч поляки запланували винищувальну акцію по всіх українських селах, щоб якомога більше завдати болю і страждань. Опівночі постукали у двері, в одну мить схопили батька, а коли мати заступилась, то отримала сильний удар по голові. Виводячи батька, бандити промовляли: "*Więcej nie będziesz śpiewać Szczę ne wmerła Ukraina*". До лісу було спроваджено 17 чоловіків, катовано і закопано напівживими. Коли почали закопувати, батько крикнув: "Христос воскрес!", усі відгукнулися: "Воістину воскрес!".

"У Великодню ніч оскаженілі католики-християни живцем закопували православних християн. І ті, і ті були визнавцями одного Ісуса Христа", – підsumовує син загиблого 70 років тому священика.

Ганка, жінка в якої знайшла прихисток родина Боровиків, довідалась на ранок, як проходила екзекуція і порадила паніматці, доњці і синові негайно тікати. Але куди? До рідних Городиславич рукою подати, але там німці. Як потім довідалися, нападники наступної ночі приходили по решту родини. Збігцям діватись було нікуди. Подались до свого села. Спочатку переховувались у пустих хатах. Потім їх зловив німецький патруль і привів до комендатури. Перекладач пояснив, що їх з матір'ю розстріляють, бо вони не мали права повертатись до

свого села. Але, на щастя, з'явився німецький власник їхнього господарства і, заявивши, що йому потрібні робітники, забрав їх з комендадури. Їм доводилось виконувати різні господарські роботи, а потім ще й “пакувати скрині і різні лантухи, які бауер відсилав до Німеччини. А незабаром зник і сам”.

Ось таким був Великдень 1944 р. для українців Городославич... Село не згоріло, але десятки його мешканців втратили життя в інших селах.

Криваве весілля

Використовуючи матеріал з Бібліотеки і Архівів Канади, спогади, які отримали автори тритомника “Від депортациї до депортациї. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915–1947). Дослідження. Спогади. Документи” від ще живих переселенців 1944–1946 рр. до підрядянської України, або їх нащадків, хочу подати декілька прикладів з того, що довелося пережити моїм землякам під час трагедії 1944 р. і що фактично допомогло депортувати нас з Польщі.

Те, що траплялося кожної ночі, кожного дня, зрештою, кожної години, в одному селі, у кількох селах, в окремо взятій чи багатьох родинах, залишається таємницею у багатьох архівосховищах Польщі, України, Росії і, як би це не виглядало дивним на перший погляд, Канади, США або інших держав, або в нікому не відомих спогадах, записаних окремими людьми, які ніколи ніхто не публікував, автори яких померли, а вони лежали без руху в родичів. Останніми роками доводиться віднаходити такі спогади в родинах колишніх холмщаків, розкиданих по багатьох областях України.

Назва запропонованого матеріалу почертнута з “Української газети” за 5 лютого 2004 р. Її автор Володимир Грисюк [21], який оповів про розстріл польськими бойовиками українського весілля 12 лютого 1944 року в селі Верешин, власне на його колонії. Це село розташоване у кількох кілометрах від гмінного тоді села Потуржин, поруч ще одне село – Витків. В одному з матеріалів уже доводилось писати, що тодішня Холмщина була доволі густозаселеним регіоном, відстань між селами часто не перевищувала 2–3 км. Тоді люди мали у сусідніх, особливо поблизьких, селах рідно завдяки, якщо б так сказати, міжсільським шлюбам. В даному випадку йдеться про весілля, яке відбувалося на Верешинській колонії. Отже, на православне свято Трьох Святих, а була це неділя, подружжя Михайла та Марії Михальчуків віддавало заміж доночку Стефанію. Гості з боку молодої зібралися в домі її батьків і, очікуючи на приїзд молодого, щоб “викупити” молоду, частувалися.

Садиба Михальчуків знаходилася під Витківським лісом. Один із гостей, Іван Ходачук сказав, що бачив біля того лісу озброєних людей. Інформація стурбувала присутніх і викликала в них занепокоєння. Але всі були зайняті очікуванням на приїзд молодого, що вимагало певної уваги. Грисюк, наприклад, пригадав, що йому доручили перевезти підводу, якою він приїхав з ріднею, до хати свекра його дядька Петра Момота, щоб звільнити місце для під’їжджаючих підвід з молодим. Він це зробив. За його словами, “вже було чути музику з кортежу молодого, який проїджав селом”. Молодий увійшов зі сватами до хати, розпочалася процедура “викупу” нареченої, щоб після неї їхати до церкви на церемонію вінчання. Нагле хтось убіг до хати і закричав: “Банда!”

Такий сигнал без зайвих пояснень тоді був дуже зрозумілий українцям. Гості з обох сторін – і молодої і молодого – кинулися в паніці тікати, хто куди. “А з лісу, – як пише Володимир Грисюк, – лавою, з криком і пострілами сунуло кілька десятків озброєних бандитів”. Вони оточили садибу. Заскочені зненацька люди, організувати оборону, щоб чинити якийсь опір, не змогли. “Впали від бандитських куль, – як пише очевидець, – батьки молодої Марія і Михайло Михальчукі, наречений. Загинули Максим Михальчук, Анатолій Михальчук, Ольга Матвішин, Альоша

Панчоха, Петро Мужичук, Борис Луць, Петро Остапишин, Марія Недоріз і ще кілька чоловіків, прізвищ яких я не знаю. Кілька жінок було поранено. Поранених чоловіків бандити добивали пострілами в голову". Його дядькові і тітці та ще деяким гостям вдалося втекти. Що ж до молодої, то вона дивом уціліла. Ось, як про це оповів очевидець: "Закінчивши криваву бійню, нападники зігнали жінок в окреме приміщення і шукали молоду. Але вона встигла скинути весільне вбрання, вдягнула інший одяг, а жінки її не виказали". А нападники, пограбувавши гостей і садибу, "...сіли за столи пиячити". Ось, таким чином, весілля закінчилося кривавою розправою з його учасниками.

Щось подібне про те криваве весілля сказав також десять років тому диктор Львівського телебачення Петро Остапишин [22], уродженець міста Червонограда на Львівщині, батьки якого походили з Верешина. Після тривалих мандрівок, вже підрадянською Україною, вони опинились в Червонограді. Сумну розповідь про весілля Петро записав за спогадами батьків. Його родичі брали участь у тому весіллі. Серед них і дядько автора розповіді, якому тоді ще не було й 20... Загинув на місці. Інші родичі Петра кинулись тікати. "Вони бігли садком, – пише він. – Там куля наздогнала мого діда і він загинув. Бабусю куля поцілила в щоку навиліт, але вона залишилась живою. Мамі – у ногу і спину. Звичайно, від ран мама знепритомніла, але коли через деякий час прийшла до свідомості і розпушила очі, то побачила, як з її батька, а мого діда, бандити знімали кожух, чоботи. Маму і бабусю повезли чужі люди у лікарню. Тим часом нашу хату спалили. Лишилась моя родина з нічим".

Зустрічаються згадки про це трагічне весілля і в показаннях в Грубешівському Українському допомоговому комітеті протягом квітня-травня кривавого 1944 р. жителів середніх Виткова, Потуржина, Сушева.

Готуючи матеріал про криваву весільну трагедію на Верешинській колонії, що під Витківським лісом, натрапив на згадку про подібну трагедію під тим же лісом. Про неї повідомив учитель із зруйнованого дощенту села Сушів гміни Потуржин, 27-літній Константин Дідух [23]. Своїх зізнання 24 квітня 1944 р. в Грубешівському УДК він розпочав з Різдвяних свят, з того часу, коли йому не довелося ані однієї ночі спати в хаті. "Місцем моєго нічлігу, – як він зізнав, – була стодола, хлів або якась солома при стодолі". Вдосвіта "упускав своє дуже вигідне місце спання і дуже скорим кроком біг радий і веселий до хати, що щасливо пройшла ніч. Невиспаний, втомлений до безкрайності йшов до праці".

За таких складних обставин вчитель працював до середини березня. Але 15 березня запалало від нападу сусіднє Жабче, де скупчилося чимало мешканців із інших сіл, які намагалися врятуватися шляхом втечі до поблизьких галицьких сіл під захист загонів Української повстанської армії. До Сушева доносилися постріли з автоматичної зброї, змішані з зойками і криками людей. Як повідомляв Дідух, "прибігли люди з Жабча, дуже перелякані, до моєго села. Багато не хотіли ці люди говорити, тільки кричали переляканим голосом: "втікайте, бо поляки палять, а людей стріляють і ножами ріжуть". Вхопив я малий пакуночок, наладований мною вже давно, й подався дальше, до сусіднього села".

Судячи з подальшої розповіді, село, до якого подався Дідух, було Потуржином. Навпросте ць туди не було й 2 км. Там він застав багато людей з різних сіл, які збиралися до галицького села Угринова. За його словами, "в кожній хаті було по 5, а навіть 8 родин". Страх перед неминучою розправою з боку польських загонів, які все більше підходили до села, змусив людей в пошуках порятунку виrushiti в дорогу. " Великий обоз людей з кіньми і пішо раненько... вирушив з Потуржина в сторону Галичини, [до] села Угринова", – зізнавав сушівський вчитель. Як він оповів далі, "обоз людей далеко не доїхав, бо тільки до Виткова. Недалеко Виткова є ліс", з якого "вийшла велика banda, добре

озброєна, й почала стріляти до людей, які посувалися в сторону Галичини. Багато людей і коней зістало забитих по тій дорозі”.

Цілком зрозуміло, що серед втікачів “витворилася велика паніка. Люди кричали, плакали й порозбігалися на всі чотири сторони. Дорога покрилася густо людськими і кінськими трупами. Багато зістало тяжко ранених, а бандити підходили від одного до другого і в страшний спосіб добивали ранених. Я мав знова велике щастя, [бо] вдалося мені якимось чудом прдертися між живими і побитими, між озброєними і неозброєними до села Ўгринова”. Ось так закінчив свою трагічну розповідь той, чиє життя протягом тривалого часу вимірювалося щастям прожитої доби, а в кінці стати свідком страхітливої масакри багатьох десятків людей, головна і єдина провіна яких полягала у тому, що вони були українцями.

У тому Витківському лісі упродовж попередніх років мені з батьками доводилося неодноразово бувати тому, що там знаходиться Безодня, до якої влітку на Богомілля йшло багато людей, і не лише з навколошніх сіл. Мені важко назвати, яке це було храмове свято. Але в поблизькому Потуржині храмовим святом був день Св. Петра і Павла – тобто 12 липня. У моїй свідомості утверджилося переконання, що до Безодні ходили саме у той день. Щодо мешканців Потуржина, то це може й відповідає дійсності. А оськльки моя мати там народилася, то на Петра і Павла ми там бували щороку. Родинна хата матері знаходилася на довгій вулиці (куті), що називалася Майданом, на самому краї села, звідки було зовсім недалеко до Витківського лісу. Безодня являла собою прямокутник, не більше 2м × 3м, обмежений дуже старими дошками, якщо довіряти тому, що зафіксувалося у моїй дитячій пам'яті. За переказами, нібито на цьому місці колись давно стояла церквиця. Вже не пригадую, з яких, за легендою, причин, вона, як тоді казали, “пішла під воду”. З того часу та вода стала чудодійною. І люди туди ходили не лише у святкові дні, а часто й просто для того, щоб цілющою водою вилікувати якісь недуги. Її пили, обмивали нею обличчя, руки. По війні я туди вперше потрапив через 20 років, але того місяця, на жаль, не міг відшукати.

Таким чином, у місцях куди люди, з незапам'ятних часів ходили, щоб віддати шану пам'яті своїм пращурям, напередодні вигнання їх нащадків з рідного краю над ними та їх священною пам'яттю жорстоко поглумились.

Висновок

Нинішні події в Україні та навколо неї поставили питання категорично – бути чи не бути українській державності. На тлі того, що відбувається тепер, трагедія семидесятилітньої давності на невеличкому скравку української етнічної землі ніби відходить у затінок. Але, щонайменше, дві причини змушують над нею замислитися. По-перше, нещирість, м'яко кажучи, Російської Федерації щодо України вимагає не тільки від українців, але й від інших сусідніх народів, зокрема поляків, замислитися над тим, чи варто й надалі вишукувати те, що нас колись роз'єднувало, а можливо розвивати взаємодію у напрямку поєднання. Тим більше, що нинішня Республіка Польща впродовж усіх років незалежності України постійно надає їй допомогу у справі віднайдення належного місця в європейській співдружності, враховуючи й свої власні інтереси.

По-друге, основним фактором усіх проблем нібито незалежної України, як дотепер, залишалася глибока руйна українського суспільства і хисткість внутрішньої політики, яка вибудовувалася далекою від запитів суспільства і потреб держави. Звідси значною мірою і невизнання поляками українців як державотворчого народу. Не беруся давати якихось рецептів щодо стосунків з сусідніми народами, а тим більше повчати їх, як ставитися до нас і нашої спільноти минувшини. Але не викликає сумніву, що ми повинні гідно, за прикладом тих же поляків, шанувати власну історію і намагатися порозумітися з

сусідами так, щоб ми взаємно себе поважали, як це сталося у стосунках між поляками і німцями, німцями і французами тощо.

Все те, що я розповів про страхітливі події 70-літньої давнини у місцях моого дитинства, ніяким чином не спрямоване проти польського народу, до якого я відношуся з симпатією. Те, що робить нинішня Польща для знедоленої України, симпатію підсилює. Нинішнього року спливає 75-ліття від початку Другої світової війни, яка завдала горя, рівною мірою українцям і полякам. А мій батько Іван Макар, похований в Потуржині на Холмщині, з 1 вересня 1939 р. захищав Польщу, будучи командиром взводу Польського війська.

Список використаних джерел

1. *Kolberg O. Chełmskie. Obraz etnograficzny.* T. 1–2. – Kraków: Druk. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1890–1891.
2. *Makar Ю., Makar В.* Палали села разом з їх мешканцями (Трагедія українських сіл Холмщини навесні 1944 р.) // Україна – Європа – Світ. Міжнар. зб. наук. праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. – Тернопіль: – В-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. – Вип. 6–7. – С. 434–443; вип. 8. – С. 290–309.
3. *Hajne слово.* – 2014. – 9 березня; 16 березня; 6 квітня; 13 квітня; 20 квітня.
4. *Library and Archives Canada (LAC).* – Volodymyr Kubijovyč Fonds. – R 6531-0-8-E (Колишня сигнатуря MG31. D203). – Volume 25. File 17.
5. *Протокол зізнань о. Василя Ляшенка // Макар Ю., Горний М., Макар В.* Від депортациі до депортациі. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915–1947). Дослідження. Спогади. Документи. Т. 2. – Чернівці: Букреk, 2014. – С. 692–693.
6. *Рапорт священика Михайла Скаба // Макар Ю., Горний М., Макар В.* Назв. праця. – С. 694–695.
7. *Протокол зізнань Інії Войтович // Макар Ю., Горний М., Макар В.* Назв. праця. – С. 693–694.
8. *Протокол зізнань Анастасії Шуфель // Макар Ю., Горний М., Макар В.* Назв. праця. – С. 710–712.
9. *Протокол зізнань Ольги Шидловської // Макар Ю., Горний М., Макар В.* Назв. праця. – С. 717–718.
10. *Архів родини Макарів* (невпорядкований).
11. *Архів родини Макарів* (невпорядкований).
12. *Спогад Євгенії Шидловської // Книга пам'яті.* До 60-річчя польсько-українських кривавих подій на Закерзонні / Упор. Віталій Процюк. – Львів: Сполом, 2004. – С. 310–312.
13. *Library and Archives Canada (LAC).* – R 6531-0-8-E – Volume 25. File 17.
14. *Tam samo.*
15. *Niedzwiedź J. Leksykon miejscowości dawnego województwa zamojskiego. – Zamość:* Oficyna Wydawnicza “Kresy”, 2003. – S. 350–351.
16. *Щирба Є. Мої рідні Новосілки // Макар Ю., Горний М., Макар В.* Назв. праця. – С. 625–635.
17. *Протокол зізнань Юрія Свистуна // Tam samo.* – С. 737.
18. *LAC.* – Volume 25. File 17.
19. *Niedzwiedź J. Op.cit.* – S. 148–150.
20. *Боровик О.* Серце стискає біль // Макар Ю., Горний М., Макар В.
- Назв. праця. – С. 287–298.
21. *Грисюк В.* Криваве весілля // Українська газета. – 2004. – 5 лютого.
22. *Петро Осташин,* диктор Львівського телебачення // Книга пам'яті / Упор. Віталій Процюк. – С. 245–246.
23. *Протокол зізнань Константина Дідуха // Макар Ю., Горний М., Макар В.* Назв. праця. – С. 719–720.

Юрій Макар

ТРАГИЧЕСКОЕ СЕМИДЕСЯТИЛЕТИЕ

В материале, подготовленном на основе архивных материалов и воспоминаний очевидцев, раскрыта трагедия украинцев Холмщины весной 1944 г.

Ключевые слова: трагедия украинцев, Холмщина, свидетельства очевидцев, Сагрынь, Турковичи, Новосилки, Городославичи.

Yuriy Makar

TRAGIC SEVENTIES ANNIVERSARY

The article is based on the archives materials and memories of witnesses and disclosed the tragedy of the Ukrainians of Kholmshchyna on spring 1944.

Key words: the tragedy of Ukrainians, Kholmshchyna, memories of witnesses, Sahryn, Turkovychi, Novosilki, Horodoslavychi.